

نشریه علمی علم و تمدن در اسلام

سال سوم (دوره جدید) / شماره یازدهم / بهار ۱۴۰۱

DOI: 20.1001.1.26764830.1401.3.11.2.0

تبیین جایگاه تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری ابوالقاسم سحاب تفرشی در عصر پهلوی اول

میثم سلیمانی^۱ / فاطمه احمدوند^۲ / ولی الله برزگر کلیشمی^۳

(۳۵-۵۴)

چکیده

ابوالقاسم سحاب تفرشی از فرهیختگان اواخر عهد قاجار و عصر پهلوی اول بوده است. در کارنامه علمی و ادبی سحاب آثار بسیار متنوعی وجود دارد، متونی مانند درسنامه‌های فنی و ریاضی دارالفنون، اولین نمونه‌ها از نگارش‌های جدید ایرانیان درباره تاریخ حیات امامان شیعه، شرح حال نویسی نامداران تاریخ اسلام به زبان فارسی با الهام از شرح حال‌های کلاسیک عربی مانند تأریخ الإسلام ذهبی، فرهنگ لغت فرانسه به فارسی و اولین نمونه‌های پیش‌تازانه برای شناخت وضع معاصر کشورهای اسلامی. سحاب در تاریخ‌نگاری بیشتر به تاریخ اسلام به ویژه تاریخ ائمه اطهار پرداخته که به صورت شرح حال نویسی است. اصلی‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگری سحاب، توجه به تاریخ اسلام و تاریخ تشیع است. سحاب در علت تألیف کتب تاریخ ائمه به ارادت خاص خود به آنان اشاره دارد. وی فرزند زمانه‌ای است که افکار و تمایلات ضد اسلامی و باستان‌گرایی و ناسیونالیسم در میان آن دوره رواج داشت و این افکار از سوی حاکمیت نیز حمایت می‌شد، اما سحاب با وجود برخورداری از عقاید عمیق اسلامی، گرایش بسیاری به پیشرفت کشورهای اسلامی به سبک اروپائیان داشت. مسئله اصلی پژوهش این است که جایگاه تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری ابوالقاسم سحاب تفرشی را مورد بررسی قرار داده باشد. پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر اسناد و منابع کتابخانه‌ای، به بررسی مولفه‌های تاریخ‌نگاری و ویژگی‌های تاریخ‌نگری می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: ابوالقاسم سحاب، تاریخ‌نگاری، تاریخ‌نگری و عصر پهلوی اول.

۱. کارشناسی ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. Meysamsoleymani82@gmail.com

۲. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. (نویسنده مسئول) Ahmadvand@isr.ikiu.ac.ir

۳. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. V.barzegar@isr.ikiu.ac.ir

مقدمه

ابوالقاسم سحاب تفرشی فرزند محمد زمان، در تفرش زاده شد. سحاب از فرهیختگان جامعه ایرانی در اواخر عهد قاجار و عصر پهلوی اول بوده است. در میان این آثار متنوع که رویکرد و ماهیت تاریخی در بیشتر آنان به چشم می‌خورد، آثار تاریخ نگارانه به سبک زندگی نامه نویسی یعنی «تاریخ خجسته» نیز که روزشمار زندگی سحاب از فاصله سالهای ۱۲۷۵ تا ۱۳۱۵ است.

در آثار سحاب افزون بر تاریخ خجسته، می‌توان به آثار تاریخ‌نگارانه و یا ترجمه‌ها و تألیفاتی با مضامین و رویکرد تاریخی مانند: تاریخ مدرسه عالی سپهسالار، تاریخ مفتاح‌الاعلام در تراجم احوال پیشوایان و مشاهیر و اخبار عالم اسلامی، زندگانی شاه عباس کبیر، فرهنگ خاورشناسان، تاریخ زندگانی ائمه، ترجمه کتاب‌های التصویرفی‌الاسلام عندالفرس، ترجمه تاریخ‌القرآن و ترجمه السقیفه اشاره کرد. این فهرست غنی از آثار نه تنها سحاب را نخبه‌ای پرکار در روزگار خویش می‌نمایاند، بلکه وی را دارای درک و نگرشی تاریخی نشان می‌دهد. افزون بر این، سحاب به عنوان اولین کسی است که به حوزه‌هایی مانند تاریخ خاورشناسان، شرح حال بزرگان جهان اسلام به زبان فارسی و تاریخ زندگانی امامان شیعه به زبان فارسی، با زبان و رویکردی معاصر پرداخته است. وی از اولین پیشگامان حوزه‌های پژوهشی تاریخ به شمار می‌رود که چندین دهه بعد در قالب کرسی‌های تاریخ، تاریخ اسلام و تاریخ تمدن اسلامی در دانشگاه‌های معاصر ایران پدید آمدند. در این مقاله به رویکردها، سبک‌های تاریخ‌نگارانه، موضوعات، نثر و نیز رهیافت‌های اساسی وی در تاریخ نگاری همچون: رهیافت اداری، اجتماعی و اقتصادی در تاریخ خجسته؛ رهیافت روشنفکری مذهبی در بازگشت به اسلام همزمان با اقبال نسبت به مدرنیسم که از ویژگی فکری سحاب است، می‌پردازیم:

بررسی ویژگی‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری ابوالقاسم سحاب تفرشی بر اساس آثار مکتوب عمده‌ترین مسئله‌ای است که این پژوهش می‌کوشد به روش توصیفی-تحلیلی به شرح آن بپردازد و در پژوهش‌های وی اهمیت و کیفیت آن‌ها را به‌عنوان پژوهش تاریخی، نقد و اعتبار سنجی نماید. با رسیدن به این دو هدف، شناختی مطلوب از تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری سحاب و همچنین جایگاه وی به عنوان یک مورخ مشخص خواهد شد. روش پژوهش در این مقاله به‌صورت توصیفی-تحلیلی است و اساس این پژوهش با شیوه‌ی کتابخانه‌ای-اسنادی برای گردآوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها از منابع شکل گرفته است.

پیشینه تحقیق

زندگی و آثار سحاب از جنبه‌هایی مورد بررسی قرار گرفته است؛ ولی تحقیق جامع و مستقلی در ارتباط با موضوع پیشنهادی صورت نگرفته است. کتاب تاریخ خجسته نوشته ابوالقاسم سحاب در اصل نسخه خطی‌ای بود که به اهتمام نوه وی غلامرضا سحاب در ۱۳۹۴ شمسی بعد از افزوده‌هایی به چاپ رسیده است. در این کتاب صرفاً به زندگی نامه سحاب و شرح آثار وی پرداخته شده است.

کتاب گوهر اندیشه که توسط محمدرضا درمزاری و غلامرضا سحاب نگاشته شده است، صرفاً توصیفی از زندگی نامه سحاب است و تحلیلی در آن صورت نگرفته است. دیگری کتاب یادگار سحاب است که توسط غلامرضا سحاب و حمیرا محب‌علی نگاشته شده و در سال ۱۳۹۶ به چاپ رسید. این کتاب شامل زندگی نامه ابوالقاسم سحاب و شرحی مختصر از کل آثار او شامل کتب و مقالات است. این کتاب نیز صرفاً توصیفی از زندگی نامه سحاب است و تحلیلی در آن به چشم نمی‌خورد. مقاله "ابوالقاسم سحاب تفرشی و توجه به فرهنگ تمدن اسلامی ایرانی" که به مختصری از زندگی نامه سحاب و علل و موارد توجه به فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی اشاره دارد و تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری مورد بررسی قرار نگرفته است. مقاله «سحاب» که در دانشنامه جهان اسلام جلد ۳۳ به چاپ رسیده، در واقع به زندگی عباس سحاب توجه ویژه دارد و در مقدمه آن به طور مختصر به شرح احوال و آثار ابوالقاسم سحاب اشاره دارد. همانطور که بیان شد در مورد موضوع مقاله هیچگونه اثر جامع و مانعی نوشته نشده است و این مقاله موارد مربوط به مولفه‌های تاریخ‌نگاری سحاب و ویژگیهای تاریخ‌نگری وی در عصر پهلوی اول مورد بررسی قرار می‌دهد.

زندگی نامه ابوالقاسم سحاب

ابوالقاسم سحاب در سپیده دم جمعه ۲۰ فروردین ۱۵/۱۲۶۶ رجب ۱۳۰۴ در روستای قم از توابع شهرستان تفرش، در خانواده‌ای دهقانی و مذهبی دیده به جهان گشود. قصبه قم تفرش از محال عراق (اراک) و قم است و سرزمینی است کوهستانی و زیاده خوش آب و هوا و دارای طراوت است. چنانکه مردمانی بزرگ و دانشورانی سترگ و رجالی کافی و وزرا و دبیرانی لایق و ادبایی وافی از این آب و خاک بروز و ظهور کرده‌اند. (سحاب، ۱۳۹۴: ۱۵) از همان کودکی آثار هوش و اشتیاق به درس، در سحاب نمایان بود؛ طوری که در سه سالگی به مکتب‌خانه رفته و ساعت‌ها نظاره‌گر درس خواندن بچه‌ها بود. (سحاب، ۱۳۷۸: ۱۰) ابوالقاسم پس از ورود به مکتب خانه، کتاب‌های مختلف از جمله: نصاب

الصبيان، جامع المقدمات و کتب دیگر را آموخت و در کنار آن با مطالعه کتب متفرقه در زمینه‌های مختلف بر معلومات خود افزود. (سحاب، ۱۳۷۸: ۱۱)

دوران نوجوانی و جوانی سحاب به دلیل آغاز ورود وی به عرصه‌های مختلف حائز اهمیت است. وی در این دوره است که هنر خوشنویسی را می‌آموزد و همچنین آن را تدریس کرده و سفرهایی نیز، به تهران دارد و با رجال (سیاسی و علمی) همنشینی می‌کند. وی علاوه بر عشق فراوان به فراگیری، بهره‌مندی از هنر-های زمانه از جمله، خوشنویسی را پیشه راه خود ساخته بود. به همین جهت، در سن پانزده سالگی عزم خود را برای کامل کردن هنر مزبور راسخ می‌سازد. از این رو، ابوالقاسم با آنکه خطی خوش داشت مدتی را نزد میرزا عباسقلی به تعلیم خط پرداخت و در اندک مدتی در هنر خطاطی نوشتن خطوط مختلف نستعلیق، نسخ، ثلث و شکسته نستعلیق بسیار مسلط شد. (سحاب، ۱۳۷۸: ۱۴-۱۳)

سحاب در مورد آغاز معلمی خود در تاریخ خجسته چنین می‌نویسد:

در ۱۶ سالگی پدر خواست برای من اشتغالی در تفرش باشد و سرگرمی داشته باشم و به مسافرت من به تهران یا نقطه دیگری راضی نمی‌شدند، لذا وادار به امر معلمی و تدریس در تفرش نموده و دبستانی به سبک قدیم و جدید تقریباً ترتیب داده و اطفال را به ترتیب و تعلیم مشغول شدم. (سحاب، ۱۳۹۴: ۲۰)

وی بعدها درباره شیوه فراگیری دروس می‌نویسد:

روش تحصیل من این بود که قبل از طلوع آفتاب از منزل خود تا منزل سید استاد که مسافتی بسزا داشت، در سرما و گرما بدون مسامحه می‌رفتم و تا یک ساعت از آفتاب گذشته مراجعت نموده و به امر دبستان و تعلیم شاگردان خود می‌پرداختم. همچنین برای مطالعه و مباحثه و حفظ دروس جدیت می‌نمودم و مخصوصاً اوقاتی را که برای برداشتن محصول و خرمن با والد به سر زراعت خود می‌رفتیم، من کتاب خود را برده و با نور ماه و روشنایی مهتاب مطالعه می‌نمودم و در صورت عدم امکان مطالعه به محفوظات خود می‌پرداختم و قسمت عمده از صمدیه و تهذیب المنطق و غیره را حفظ کردم. (سحاب، ۱۳۹۴: ۲۰)

از دیگر توانمندی‌های ابوالقاسم ذوق و قریحه سرشار وی در سرودن اشعار ژرف و علاقه فوق‌العاده به مطالعه و فراگیری سروده‌های شعرای مشهور بود. وی به‌هنگام اقامت میرزا اسمعیل خان دبیر در تفرش به جهت همسایگی و رابطه خویشاوندی با او و تحت تأثیر تشویق‌های مشارالیه به نوشتن مصنفات و

مؤلفات خود همت گماشت. (سحاب، ۱۳۷۸: ۱۷) سحاب علاوه بر معاشرت و مراوده با دوستان و همدرسان خود در طی تحصیل و نیز، همزمان با بهره‌مندی از محضر اساتید خویش، با بسیاری از مقامات، اندیشمندان و بزرگان علم و قلم ایران و جهان برحسب مورد، رابطه داشته و از توانمندی‌های نظری و انسانی آنها برای رشد و پیشرفت علمی خود استفاده می‌کرده است. (سحاب، ۱۳۷۸: ۳۸)

ابوالقاسم سحاب سالیان سال از عمر خود را برای توسعه فرهنگ ایران زمین تلاش کرد. (سحاب، ۱۳۹۴: ۳۷۶) وی از همان اوایل خردسالی، رسالت خود را در «آگاه شدن و آگاه ساختن» یافته و بر- این اساس شغل اصلی وی از سنین نوجوانی تا اواخر عمر، تدریس علوم معمول در دبستان و دبیرستان‌ها بوده است. سحاب علاوه بر ریاست فرهنگ ثلاث، تدریس در مدارس تهران، معاونت کتابخانه ملی در سال ۱۳۱۷، عضو هیئت ممتحنه مدارس ابتدایی مرکز در سال ۱۳۰۶، منشی گری محاسبات وزارت معارف در سال ۱۳۰۷، مدیریت دفتر دانشسرای عالی تهران در ۱۳۲۳، همکاری با نشریات و مطبوعات متعدد، مترجمی و مدیریت داخلی مجله علم و تربیت را بر عهده داشت. (سحاب، ۱۳۹۴: ۵۵-۵۶)

عباس سحاب در مقدمه کتاب زندگانی امام حسن عسگری (ع) در مورد وفات پدرش چنین می‌نویسد:

ابوالقاسم سحاب در اثر بیماری قلبی و فشار خون در روزهای آخر عمر چند روزی بستری شد و در سپیده دم روز بیست و یکم دی ماه ۱۳۳۵ در سن ۶۹ سالگی دیده از جهان فرو بست و روح پرفتوحش به عالم ملکوت پیوست. جسم بی جانش با مراحم از آقای حسن سراج حجازی دوست و شاگرد با وفای او و همچنین آقای مصباح تولیت آستانه مقدس در صحن مطهر حضرت معصومه در قم صحن آئینه، مقابل بارگاه آن حضرت، کنار حوض به خاک سپرده شد. کتابخانه شخصی او بنا به وصیتش با همکاری بسیار ارزنده استاد و شاعر فقید مرحوم عبدالله صالحی سمنانی، به کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه تقدیم گردید. (سحاب، ۱۳۶۹: ۱)

مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری سحاب و ویژگی‌های آن

برخلاف تاریخ‌نگاری که اصطلاحی کاملاً جدید است و برای اولین بار توسط عبدالحسین زرین کوب وضع شد، تاریخ‌نگاری قدمتی دیرینه‌ای دارد و شاید به قول زریاب خوبی، در هر ملتی از زمانی شروع

می‌شود که تاریخ آغاز می‌گردد. (بختیاری، ۱۳۹۲: ۱۱۱؛ میرزا صالح، ۱۳۸۱: ۱۱۵) دسته‌بندی آثار تاریخ‌نگاری سحاب شامل: تاریخ معاصر ایران، تاریخ اسلام، تاریخ هنر، تاریخ مراکز آموزشی، فرهنگ نامه‌های تاریخی، کتب تاریخی درسی و کتب تاریخی اسلام معاصر است.

۱- تاریخ معاصر ایران

- تاریخ خجسته: کتاب تاریخ خجسته کتابی است تاریخی که به صورت روزشمار، وقایع‌نگاری نگاشته شده است. این کتاب به روز شمار زندگی سحاب از فاصله سالهای ۱۲۷۵ تا ۱۳۱۵ به ویژه از ۱۳۰۴ تا ۱۳۱۵ پرداخته که مصادف با دوران پهلوی اول است. در این روزشمار هرچند سحاب نگاهی فردی به احوال و گزارش‌های حیات روزمره خویش دارد، اما مرتباً به ثبت وقایع تاریخی عصر خود نیز، می‌پردازد. در این کتاب مؤلف گزارش‌هایی از زندگی خود، جامعه ایران و جهان می‌دهد.

این کتاب به صورت وقایع‌نگاری است، گاه خیلی کوتاه و گاه مفصل وقایع را بیان می‌کند و بیشتر رویدادها بدون بررسی صرفاً نقل می‌کند. براساس بررسی‌های انجام شده بر روی کتاب تاریخ خجسته می‌توان این اثر را دارای چهار بخش از داده‌های تاریخی، در زمینه تاریخ سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دانست.

-تاریخ سیاسی: تاریخ خجسته روایت‌گری دقیق از وقایع مهم سیاسی داخلی و گاه بین‌المللی را در برمی‌گیرد. بیشتر وقایعی که در این کتاب مطرح شده است مربوط به رخدادهای سیاسی ایران و جهان است. برای نمونه از وقایع جهان سیاسی سال ۱۳۰۸ چنین می‌آورد: در ۱۳ خرداد، در انگلستان مستر بالدوین، ریاست وزرائی استعفا داد و فوراً به جای او مکدونالد رئیس حزب کارگر در ۷ ژوئن به ریاست وزرائی قرار گرفت. (سحاب، ۱۳۹۴: ۱۰۴)

در ۱۲ بهمن سال ۱۳۱۱ شمسی موضوع نفت ایران و انگلیس که در مجمع بین‌الملل مطرح شده بود با یک نوع توافق نظر بین طرفین پس از ۴۸ ساعت مذاکره صورت اصلاح به خود گرفته و تقریباً مناقشات تمام شده است. (سحاب، ۱۳۹۴: ۱۴۹) البته گفتنی است بیشتر وقایعی که در این کتاب مطرح شده است مربوط به رویدادهای سیاسی ایران و جهان (بیشتر کشورهای اسلامی مجاور ایران) است.

-تاریخ اجتماعی: تاریخ خجسته روایت‌گری دقیق از اجتماع در حال تحول ایران و گاه جهان آن دوران دارد که نمونه‌هایی از آن گزارش‌های اجتماعی در ذیل خواهد آمد:

سال ۱۳۰۸: اول محرم شروع مراسم تعزیه داری بود و مناظر ذاکرین با شکل مختلف بود. در عاشورا زیاد مثل پارسال شلوغ نبود، چون سال گذشته با آن مقابله کرده بودند. (سحاب، ۱۳۹۴: ۱۰۴)

سال ۱۳۱۳: تأسیس شرکت ریسندگی و بافت با ۶ میلیون و ۱۳۶ هزار از طرف مؤسسه محمودیه در اصفهان به نام شرکت زاینده‌رود ترتیب یافت. (سحاب، ۱۳۹۴: ۲۰۴)

- تاریخ فرهنگی: سحاب با تمرکز بر نگاهی که خود به موضوع فرهنگ و علم و آموزش دارد به اخبار فرهنگی روز شمار در این کتاب توجه دارد وقایع تاریخ فرهنگی در تاریخ خجسته از سهم کمتری برخوردار هستند. نمونه‌ای از گزارش‌های حاوی تاریخ فرهنگی در ذیل آمده است:

سال ۱۳۰۹: ۲۵ شعبان که ۱۵ دی بود، شب انجمن ادبی ایران به سرپرستی شاهزاده افسر (شیخ رئیس) اداره می‌شود، که شعرا جمع شده اند و هرکه ابیاتی شعر گوید. (سحاب، ۱۳۹۴: ۱۲۲)

- تاریخ اقتصادی: سحاب در تاریخ خجسته روایت‌گر تحولات اقتصادی و اقتصاد سیاسی عهد پهلوی اول است و در بعضی مواقع اخبار اقتصادی کشورهای دیگر را نیز آورده، بخش قابل توجهی از کتاب مربوط به وقایع اقتصادی بوده که نمونه‌ای از این گزارش‌ها عبارتند از:

سال ۱۳۰۶: ششم اردیبهشت مقدمات تأسیس بانک ملی از وزارت مالیه به خزانه داری داده شد و دکتر داندز سوئیسی را برای پست خزانه داری ایران معرفی نمودند. (سحاب، ۱۳۹۴: ۷۷)

سال ۱۳۱۳: بودجه عایدات و مخارج... کل مملکت از طرف وزارت مالیه در جلسه هفتاد مجلس ۶۲۱۲۸۲۶۶۵ ریال است. (سحاب، ۱۳۹۴: ۱۶۹)

۲- تاریخ اسلام

سحاب در زمینه تاریخ اسلام دارای تألیفات و ترجمه‌هایی است که در ادامه به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

تألیفات: ۱- تاریخ ائمه ۲- پیدایش اختلاف بین امین و مأمون

ترجمه‌ها: ۱- السقیفه ۲- تاریخ قرآن

مقالات: ۱- طلوع آفتاب نبوت ۲- بالاترین درجه بخشش ۳- ایمان ۴- اسلام و ایرانیان در طب جدید

۵- ادبیات عرب

الف) کتب تألیفی

۱- تاریخ ائمه: عباس سحاب در مقدمه‌ای که به ترجمه کتاب تاریخ نقاشی در ایران، چاپ سوم ۱۳۵۷،

افزوده است، چنین می‌نویسد: «ابوالقاسم سحاب در نظر داشت که یک دوره تاریخ کامل ائمه اطهار را

تدوین نماید که که متاسفانه با مرگ سحاب باستان‌شناسی کتاب زندگانی حضرت امام حسن که نیمه تمام است، این کار مهم تاریخی ناقص ماند.» (سحاب، ۱۳۵۷: ۱)

سحاب تاریخ زندگانی هشت امام را نگاشته است: ۱- امام حسن ۲- امام حسین ۳- امام صادق ۴- امام موسی الکاظم ۵- امام رضا ۶- امام جواد ۷- امام هادی ۸- امام حسن عسگری همه کتب تاریخ ائمه سحاب، جز تاریخ زندگانی امام حسن به چاپ رسیده است. سحاب در مقدمه کتب، هدف خود را از نگاشتن این کتاب ها ارادت خاص به امامان دانسته و این که در طول حیات خود خدمتی کرده باشد. (سحاب، ۱۳۳۴: ۱) این را می توان در قسمت آغازین کتب مذکور مشاهده کرد. مؤلف از منابع شیعه و اهل تسنن در جمع آوری مطالب کتب استفاده کرده است، اما اکثر منابع استفاده شده توسط وی منابع شیعه است.

مؤلف در نوشتن مطالب گاهی در متن ارجاع داده و در پاورقی آن مجلد و صفحه آن را آورده است و در بعضی مواقع ارجاع یا ارجاع دقیق نداده است.

ب) کتب ترجمه

سحاب در ترجمه های مربوط به تاریخ اسلام دارای سه اثر است که دوتای آنها به چاپ رسیده است. سحاب کتاب السقیفه اثر علامه مظفر را با انگیزه اثبات اصالت شیعه در سقیفه ترجمه کرده است.

کتاب تاریخ قرآن که در تاریخ ۲۸ اردیبهشت ۱۳۱۷ نگاشته شده و تألیف ابوعبدالله مجتهد زنجانی بوده که سحاب آن را به فارسی ترجمه کرده است. نگارنده انگیزه خود را از تألیف این کتاب، خدمت به دین اسلام می داند. (سحاب، ۱۳۱۷: ۱)

ج) مقالات

سحاب در زمینه تاریخ اسلام چندین مقاله دارد که مهم ترین آن ها «طلوع آفتاب نبوت و قمر امامت» است که نشان بارز از شیعه گرایی وی دارد. مقاله « ادبیات عرب» در اسفند ماه ۱۲۹۳ در مجله رستاخیز شماره ۱۱ نوشته و در قاهره به چاپ رسیده است که موضوع آن در مورد ادبیات و اشعار ملت عرب قبل از اسلام و بعد از اسلام است. (سحاب، ۱۳۹۴: ۳۸۶-۳۸۵)

۲- تاریخ ایران اسلامی

سحاب در زمینه تاریخ ایران اسلامی دارای اثری مهم به نام «تاریخ زندگانی شاه عباس کبیر» است، این کتاب که در شرح حال و تاریخ زندگانی شاه عباس اول صفوی نوشته شده است، دارای سه جلد بوده که جلد اول آن در ۱۳۲۵ به چاپ رسید. گفتنی است غلامرضا سحاب در تاریخ خجسته آن را به صورت

یک جلدی معرفی می‌کند، ولی سحاب در آغاز تاریخ زندگانی شاه عباس کبیر چاپ سال ۱۳۲۵ می‌نویسد که این کتاب سه جلد و هر جلد به چند باب و فصل دسته بندی شده است. مقاله اسلام و ایرانیان در طب جدید در فروردین ۱۳۲۳ نوشته شده و در مورد تاریخ علم پزشکی و پزشکان ایران، اسلامی است، و این که علم پزشکی جدید اروپا ادامه علم پزشکی اسلامی است.

۳- تاریخ تعلیم و تربیت

ابوالقاسم سحاب کتب و مقالاتی را در باب تاریخ تعلیم و تربیت و مراکز آموزشی نگاشته است. از جمله تاریخ مدرسه سپهسالار، تاریخ مدرسه عالی سپهسالار و مقاله مسجد و مدرسه سپهسالار در میان این آثار، تاریخ مدرسه عالی به چاپ رسیده ولی تاریخ مدرسه سپهسالار نسخه خطی بوده که به چاپ نرسیده است.

سحاب کتاب تاریخ مدرسه عالی سپهسالار را در ۱۳۲۹ نگاشت و به چاپ رساند. این کتاب در مورد زندگانی مرحوم میرزا حسین خان سپهسالار، تاریخ بنا و ساختمان مسجد و مدرسه عالی سپهسالار، متصدیان امور مدرسه و مسجد و اوضاع فعلی مدرسه عالی سپهسالار است.

۴- فرهنگ نامه‌های تاریخی

سحاب در زمینه فرهنگ نامه های تاریخی دارای آثاری است، از جمله: فرهنگ خاورشناسان، فرهنگ نام بزرگان، مفتاح الاعلام و فرهنگ مستشرقین. از بین این کتاب ها فرهنگ خاورشناسان به چاپ رسیده و بقیه کتب دیگر نسخه خطی هستند.

کتاب فرهنگ خاورشناسان در شرح حال و خدمات مستشرقین به سرزمین شرق است و نگارنده آن را در سال ۱۳۱۷ نگاشته و در سال ۱۳۵۲ با مقدمه عباس سحاب به چاپ دوم می‌رسد.

سحاب علت تألیف و نام‌گذاری کتاب را چنین می‌نویسد:

خدمت گزاران پاسداران بیگانه را که از لحاظ دانش دوستی با ما یگانه بوده و علاقمند به ادبیات و تواریخ و کتب و سیره ما می باشند، به هموطنان خود معرفی نموده و خدمات ایشان را در ضمن گزارش حال هر کدام مورد بیان آرد، لذا این مجموعه به نام فرهنگ خاورشناسان موسوم گردید. (سحاب، ۱۳۱۷: ۳-۲)

کتاب تاریخ مفتاح الاعلام در تراجم احوال پیشوایان، مشاهیر و اخبار عالم اسلامی (از قرن اول اسلام تا قرن چهاردهم هجری اسلامی) در اسامی و اعلام بوده که در شش جلد نوشته شده است. این اثر نسخه خطی است که هنوز تصحیح نشده ولی نسخه دیجیتال آن در کتابخانه مجلس موجود است.

سحاب علت تألیف مفتاح الاعلام را شناختن افراد برجسته بشر و پیشوایان و فلاسفه و مشاهیر بزرگ و رجال نامی و علمای اعلام می‌داند. (سحاب، ۱۳۱۲، ج ۱: ۱۸)

۵- تاریخ اسلام معاصر

در این قسمت سحاب دارای مقالاتی است از جمله: ۱- اسلام در دمشق ۲- اسلام در یوگسلاوی ۳- اسلام در یمن ۴- اسلام در نوبه سودان ۵- اسلام در حبشه. این آثار نشان از توجه سحاب به وضعیت کشورهای اسلامی دارد. سحاب در این مقالات ابتدا تاریخ آنها، چگونگی ورود اسلام به این کشورها و شهرها، سپس وضعیت کنونی آنها را بیان می‌کند. سحاب درباره تاریخ دمشق در دوره اسلامی می‌نویسد: «در دوره اموی مرکز خلافت اسلامی از مکه و مدینه به دمشق انتقال یافت و امویان با داشتن چنین مرکزی از حدود هند تا اقیانوس اطلس را مالک و فرمانروا گردیدند و آن دولت با عظمت را ترتیب دادند.» (سحاب، ۱۳۹۴: ۳۹۰) وی در مقالاتی که در تاریخ خجسته آمده، در مورد یوگسلاوی چنین می‌نویسد: «آمار مسلمین یوگسلاوی اکنون به دو میلیون نفر می‌رسد و زبان آنها صربی و ترکی است و زبان عربی را هم در مدارس تعلیم می‌دهند.» (سحاب، ۱۳۹۴: ۳۹۵)

۶- تاریخ هنر

سحاب در زمینه تاریخ هنر دارای ترجمه‌ای ارزشمند به نام «تاریخ نقاشی در ایران» است. این کتاب که در تاریخ ۱۳۲۸ نگاشته شده، تألیف دکتر زکی محمد حسن مصری است که به چاپ رسیده است. این کتاب شش فصل دارد که شامل تاریخ هنر ایران، از باستان تا اواخر دوره صفوی پرداخته است.

۷- کتب تاریخی درسی

سحاب مؤلف کتب درسی بوده است که کتابی تاریخی نیز، در بین آنها به نام «تاریخ ایران» وجود دارد. کتاب تاریخ ایران درسی در مورد تاریخ ایران باستان است که مربوط به دانش آموزان ابتدایی، مقطع پنجم و ششم در زمان حیات مؤلف بوده است.

سحاب در تألیفات کتب و مقالات اهتمام جدی به تقسیم‌بندی آثار دارد. هر کتابی را به چند باب و چند فصل بر اساس ترتیب موضوعی تقسیم و سپس فصول را نیز به تیترهای موضوعی منظمی دسته‌بندی کرده است. عباس سحاب در مورد تنظیم تاریخ‌نگاری سحاب چنین می‌نویسد:

استاد سحاب در ماده تاریخ تسلط فراوان داشت و گاه و بی‌گاه اشعاری به فارسی و عربی می‌سرود که به صورت پراکنده در نشریات مختلف به چاپ رسیده است. مرحوم سحاب کلیه امور مربوط به تألیفات و نوشته-

های خود را اعم از تحریر، پاکنویس و غلط‌گیری نمونه‌های چاپی و امور دیگر را شخصاً انجام می‌داد. وی در اواخر عمر علی‌رغم کهولت سن با عشقی سوزان حتی در اغلب روزهای تابستان که گرما و درجه حرارت به اوج خود می‌رسید، با پای پیاده به چاپخانه می‌رفت و در امور تصحیح، غلط‌گیری چاپ و تنظیم آثار خود نظارت می‌نمود. (سحاب، ۱۳۶۹:

(۱۱)

سحاب در نگارش برخی از کتب تاریخیش از اشعار استفاده کرده است. مثلاً در کتاب تاریخ زندگانی سیدالشهدا، اشعاری که خود سروده در آخر کتاب آورده است و در متن نیز، متناسب با موضوعی که بحث می‌کند، اشعاری که خواننده یا خود سروده را ذکر می‌کند. در تاریخ خجسته نیز با بیان وقایع، در ذکر بعضی از آنها ابیاتی سروده است، برای نمونه سحاب با بیان اخبار یکی از همکارانش در روابط با آمریکایی که دچار اشتباه شده چنین می‌گوید: به نازموده مده دل به نخست/ که لنگ ایستاده نماید درست

تاریخ‌نگری ابوالقاسم سحاب و ویژگی‌های آن

بی تردید، آنچه شور و شوق عامه امروز از تاریخ طلب می‌کند تنها شناخت گذشته نیست، معنی و هدف گذشته و آینده نیز هست: تاریخ‌نگری^۱ همین نکته است که فلسفه تاریخ را به‌رغم اعتراض‌هایی که بر امکان آن هست توجیه می‌کند که نزد پیروان الهی این معنی و هدف تاریخ روشن است. وجود تاریخ را براساس تقدیر الهی می‌دانند. (زرین کوب، ۱۳۵۴: ۲۰۴) و با توجه به شواهد و آثار بتواند ویژگی‌های تاریخ‌نگری وی را از آن استخراج کند. سحاب با نگارش حدود هفتاد اثر جاوید که بیشتر تاریخی هستند، دیدگاه و تفکر تاریخی خاصی را دنبال می‌کرده که در این فصل به بررسی ویژگی‌های تاریخ‌نگری وی می‌پردازیم. آثار تاریخی سحاب دارای خصوصیات است که اهم آن‌ها به شرح ذیل ارائه می‌شود:

۱- اسلام‌گرایی

۲- شیعه‌گرایی

۳- گرایش به فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی

۱. اصطلاح «تاریخ‌نگری» برای اولین بار توسط عبدالحسین زرین‌کوب به کار رفت ولی وی در آثارش هیچگونه تعریف دقیقی از آن ارائه نمی‌دهد. (بختیاری، ۱۳۹۲: ۵۹)

۴- توجه به اقدامات فکری فرهنگی

۵- توجه به آموزش (به ویژه آموزش تاریخ)

در ادامه شرح مستندات هریک از این ویژگی‌ها ذکر می‌شود.

۱. اسلام‌گرایی

در زمانه‌ای که سحاب زندگی می‌کرد، حکومت پهلوی سیاست‌های فرهنگی گسترده‌ای برای رواج باستان‌گرایی و ملی‌گرایی یا ناسیونالیسم داشت و نویسندگانی همچون: هدایت، بزرگ علوی، شین پرتو^۱ و... از این سیاست پیروی می‌کردند. سحاب برعکس این افراد و به‌رغم شرایط موجود در جامعه، یک نگاه تناقض و تضاد با اسلام در تاریخ ایران و اسلام نداشت و حتی در بیشتر آثارش اسلام‌گرا نیز بود. سحاب در کتاب «تاریخ مفتاح الاعلام» توجه خاصی به امامان و بزرگان اسلام و تاریخ تشیع دارد. مثلاً در این کتاب در مورد شیخ طوسی چنین می‌نویسد: «ابو جعفر طوسی، شیخ الطائفة محمد بن حسن بن علی است که به شیخ طوسی اشتهار یافته است او از بزرگان علمای شیعی و مورخین عالی مقام مذهب حق اسلامی ماست که اسلام به وجودش افتخار می‌کند.» (سحاب، ۱۳۱۲، ج: ۱، ۸۴)

سحاب در علت ترجمه تاریخ قرآن، اسلام‌گرایی خود را به وضوح نشان می‌دهد و چنین می‌نگارد:

حسن اتفاق ناگهان به کتاب تاریخ القرآن تصادف نمود که بزبان عربی تألیف شده پس از مطالعه دقیق و آگهی از محتویات این نسخه نفیس بهترین خدمت علمی خود را ترجمه این کتاب به‌زبان فارسی از چند نظر دیدم: موضوع این کتاب که بحث از مهمترین کتابی است که در پیدایش و ظهور خود، دنیا را تکان داده و با اینکه تقریباً هزار و سیصد و هفتاد سال است که از ظهور آن می‌گذرد هنوز نظر دانشوران بزرگ را در شرق و غرب جهان بر خود متوجه نموده و روز به روز رغبت و میل جهانیان و ارباب دانش و بینش گیتی به مطالعه و بهره‌گیری از مبانی و احکام آن فزون تر می‌گردد. (سحاب، ۱۳۱۷: مقدمه)

۲. شیعه‌گرایی

۱. نام اصلی: علی شیرازپور پرتو.

ابوالقاسم سحاب علاقهٔ بارزی به مذهب تشیع داشته و باتوجه و بررسی آثار وی می‌توان آن را دریافت. برای نمونه چند مورد از شیعه‌گرایی وی در آثارش را بیان می‌کنیم. سحاب در تاریخ خجسته می‌نویسد: «امروز که یوم دوشنبه اول فروردین ماه است آفتاب از حوت به برج حمل داخل گردید این بنده در چنین موقعی با حالت روزه‌داری از طهران به حضرت عبدالعظیم مشرف گردیده و مراسم زیارت به عمل آمد.» (سحاب، ۱۳۹۴: ۵۹) سحاب بار دیگر علاقه و ارادتش به ائمه را با نگاشتن تاریخ زندگانی ائمه نشان می‌دهد. به گفته‌ی فرزند وی عباس سحاب، ابوالقاسم سحاب قصد داشت تاریخ همه‌ی امامان شیعه را بنویسد اما عجل به او زمان نداد. (سحاب، ۱۳۶۹: ۱)

وی تاریخ زندگی هشت امام را در در سیزده جلد می‌نگارد. علاوه‌بر این در مقدمه اکثر آنها می‌نویسد که برای حب و خدمت به امامان شروع به نوشتن این کتب می‌کند. سحاب در قسمت آغازین کتاب زندگانی موسی بن جعفر (ع) هدف خود را از نگاشتن این کتاب چنین می‌آورد:

سپاس و ستایش بی‌منتهی خدای متعال را که عنایت و الطاف خود را شامل احوال این بنده ذلیل بی‌مقدار و عبد مسکین خاکسار فرمود و توفیق نصیب و روزی گردانید که دیگر بار قلم برداشته و در راه نشر فضایل و مناقب پیشوایان دین و راهنمایان طریق حق و یقین قدم بردارم. (سحاب، ۱۳۳۴: مقدمه)

۳. گرایش به فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی، علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

براساس آثار سحاب می‌توان توجه وی به فرهنگ و تمدن ایران اسلامی را پی برد. برای نمونه زمانی که از ابوعلی سینا سخن می‌گوید، کتاب قانون وی را اساس طب جدید غرب می‌داند و در مقالاتش چنین می‌نویسد:

شیخ‌الرئیس که از پزشکان عالی مقام ایرانی که در عصر طلایی این دانش به‌شمار می‌رفته، بعدها اروپائیان از آن کسب فیض می‌نمودند. عظمت این مؤلف بزرگ به جایی رسیده که بسیاری از ارکان طب جدید امروزی اساس و قواعد آن جزء مستخرجات کتاب «قانون» این استاد بزرگوار است که کتاب نامبرده را یکی از پزشکان بزرگ انگلستان ترجمه نموده و آن را به‌عنوان قانون پزشکی معرفی کرده است. (سحاب، ۱۳۹۴: ۴۰۹)

در جای دیگر نیز چنین می‌نویسد: «زمانی که سران اروپا از نوشتن نام خود عاجز بودند تمدن اسلامی پیدا شده و جهل لاتینی را یک‌بار به غارت داد و آنرا از خواب عمیق خود بیدار گردانید و روح دانش را در آن تزریق کرد.» (سحاب، ۱۳۹۴: ۴۰۸)

سحاب در کتاب «تاریخ زندگانی شاه عباس کبیر» هدف خود را از نگاشتن این کتاب بیان خدماتی که سلاطین دودمان صفوی به کشور و میهن نموده‌اند و از میان آنها اقتدار شاه عباس کبیر صفوی که از تمامی سلاطین صفویه برزنده‌تر است، می‌داند. (سحاب، ۱۳۲۵: ۱)

۴. توجه به اقدامات فکری فرهنگی

باتوجه به آثار سحاب، وی اقدامات فکری فرهنگی را بر عمل ترجیح می‌دهد. وی در نگارش تاریخ ائمه اولین کتابی که می‌نویسد تاریخ زندگانی امام صادق (ع) در سال ۱۳۲۳ (شخصیتی فکری فرهنگی) است. سحاب در کتاب تاریخ خجسته، توجه ویژه‌ای به اقدامات فکری فرهنگی زمانه خود داشته و به آن پرداخته است.

سحاب اقدامات سید ضیا را تأیید می‌کند و در تاریخ خجسته چنین می‌نویسد:

با ریاست وزرائی جناب آقای سید ضیاءالدین که موجب نهضت و انقلاب احوال مردم ایران شد و ملت و دولت ایران، تکان شدیدی برداشت و از ۳ حوت ۱۲۹۹ شمسی که به ریاست دولت برقرار شد، بسی عملیات درخشان بر روی کار آورد و اعیان و اشراف را که عزیزان بلاجهت و بارگران بر دوش مردم و ملت بودند به‌جای خود نشانید از حسن جدیت و پافشاری این مرد بزرگ، معارف ایالات و ولایات هم مجدداً جانی تازه یافت و به جانب ترقی می‌رفت که سعایت‌کاران و بدخواهان این مملکت و مخربین دولت اسباب عزل سید را فراهم کرده و کابینه قوام‌السلطنه بر روی کار آمد. (سحاب، ۱۳۹۴: ۳۹)

سحاب در مورد میرزا حسین‌خان سپهسالار بارها مطلب می‌نویسد و ضمن تعریف و تمجید، وی را چهره‌ای فکری فرهنگی می‌داند. سحاب در کتاب تاریخ مدرسه عالی سپهسالار چنین می‌نویسد:

سپهسالار که مردی وطن پرست و عشق به ترقی کشور و انتظام امور در او هویدا بود و برای این جمله احکام و دستورهای او که در کارهای کشور داده دلیلی بس هویدا است با هرچه کهنه بود دشمن و در همه چیز به نوبت و تازگی معتقد بود و به افکار پوسیده و رسوم قدیم وقعی نمی‌گذاشت.

(سحاب، ۱۳۲۹: ۱۵-۱۴)

۵. توجه به آموزش (به‌ویژه آموزش تاریخ)

ابوالقاسم سحاب چهار کتاب درسی را نگاشته است، از جمله: ۱- سیاق مظفری در زمینه علم سیاق و علم حساب ۲- حساب و هندسه که برای دوره ابتدایی تدوین کرده است ۳- راهنمای نوآموزان که نشر آن، فارسی ساده امروزی است و محتوای آن ستایش پروردگار، داستان‌ها، شعرها و گزارش‌های تاریخی برای یادگیری دانش آموزان ابتدایی است. ۴- تاریخ ایران (باستان) برای دوره ابتدایی. سحاب این کتب درسی را تألیف کرده که نشان از توجه او به آموزش دارد. در کتاب تاریخ خجسته نیز توجه زیادی به امور مدرسه و یادگیری دارد و بسیاری از آن اخبار را می‌آورد و یا در بحث دانشگاه و تأسیس آن مرتباً اخبارش را بیان می‌کند. برای نمونه در تاریخ خجسته چنین می‌آورد:

در آذرماه ۱۳۱۳ از طرف وزارت معارف لایحه تأسیس دانشگاه عالی به مجلس تقدیم و نام مدارس ابتدایی به دبستان، معلم آن به آموزگار، متوسطه‌ها به دبیرستان، معلم متوسطه به دبیر، مدارس عالی به دانشسرا، شعبات دانشسرا به دانشکده، مدارس فنی به هنرستان و معلمین مدارس عالی به استاد تغییر کرد. (سحاب، ۱۳۲۹: ۱۷۰)

همانطور که ذکر شد سحاب در آموزش تاریخ نیز آثاری دارد که نشان دهنده توجه وی به این زمینه است. داشتن آثاری در زمینه تاریخ آموزش (تاریخ مدرسه عالی سپهسالار، تاریخ مدرسه سپهسالار و مقاله تاریخ مدرسه سپهسالار) و اهمیت به مدارس و تاریخ آنها نیز توجه وی به تاریخ آموزش را به اثبات می‌رساند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی رتال جامع علوم انسانی

بررسی دیدگاه‌های تاریخی سحاب

تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری در عصر پهلوی اول به‌علت حمایت حکومت از باستان‌گرایی، ناسیونالیسم و آثار ضد اسلامی بوده است. بررسی آثار سحاب نشان می‌دهد، وی به‌عنوان یک مورخ به باستان‌گرایی و ناسیونالیسم مورد نظر حکومت پهلوی نپرداخته بلکه برعکس، در آثارش بیشتر به اسلام‌گرایی و شیعه-گرایی پرداخته است. البته اینکه سحاب گفته‌ای بر ضد یا رد ناسیونالیسم ندارد خود موجب تأمل است. با توجه به بررسی آثار سحاب و به‌رغم دیدگاه‌های اسلام‌گرایی و شیعه‌گرایی به‌عنوان اهم ویژگی‌های تاریخ‌نگری وی، نمی‌توان ابوالقاسم سحاب را مورخی در حوزه تاریخ تخصصی اسلام دانست. برای نمونه وی در علت تألیف تاریخ ائمه، شفاعت و دستگیری امامان شیعه در جهان بعدی را مهمترین

انگیزه تألیف این اثر می‌داند. همچنین، وی در آغاز کتاب زندگانی امام حسن (ع) انگیزه تألیف خود را چنین بیان می‌کند:

حق خدمت‌گذاری و چاکری خود را به حدی که مقدر است در پیشگاه جلال و عظمت و بزرگواری و کرامت این پیشوای جلیل و سید و مولای تقدیم دارم تا به برکت وجود فائض‌الجود این امام حلیم کریم به توفیقات الهی موفق و موید گردیده و نعمای جذیله و عطایای جمیله این خاندان جلیل در دنیا و آخرت بهره‌مند و برخوردار گردم و این خدمت ناقابل بنده بی بضاعت قبول آن آستانه شده و به الطاف بی پایان و احسان شایان خود این عبد را بنوازند. (سحاب، تاریخ زندگانی امام حسن، نسخه خطی: ۱)

سحاب در علت تألیف تاریخ زندگانی امام هادی (ع) نیز چنین می‌نویسد:

دیگر بار قلم برداشته و از روی صدق عقیدت و صفای به این خدمت به خیر خاتمت قیام و مبادرت می‌نمایم و حق این امامین هادی و عسگری را که از جور اعدی دین دور از اوطان و بعید و غریب از بوم و بر و سامان خود شده به قدر امکان و توانائی استعداد خویش تحریر و تسطیر گذارم و خاطر خوانندگان را متوجه مظلومیت این جنابان و اهمیت مقام و منزلت و مناقب و شئون و جلال و عظمت حضرتین بنمایم و از پرتو انوار چراغ‌های راه هدایت به‌دل‌های دوستان و محبان ایشان تأییده بیشتر در مورد غرض اخلاص و توسل به پیشگاه جلال این وسائل نجات برآیند و بدانند که سعادت دنیا و آخرت بسته و مرتبط به نیازمندی و تشبث به‌رشته‌ولای این خاندان است و رستگاری از مهالک و مخاطرات دنیا و عقبی و رسیدن به درجات عالیه و منازل و جایگاه فردوس و جایگاه فردوس اعلی جز به تولای ایشان و تبرا از دشمنان ایشان حاصل نشود. (سحاب، ۱: ۱۳۶۷)

براین اساس می‌توان دریافت که احتمالاً انگیزه سحاب از تألیف این دست از کتب دینی، ارائه مجموعه‌ای از کتاب‌های تاریخ ائمه به زبان فارسی برای طبقه عوام جامعه است. بدین ترتیب در ارجاعات کتب تاریخی نیز سحاب کمتر به مستندات ارجاع داده است و بیشتر به صورت کلی به بیان رویدادهای تاریخی از منابع اصلی می‌پردازد.

آنجا که گرایش به فرهنگ و تمدن ایران اسلامی در آثار سحاب به‌طور بارز مشاهده می‌شود، گاه اغراق‌هایی در مورد تمدن ایران اسلامی بیان می‌کند. برای نمونه وی کتاب قانون ابوعلی سینا را اساس طب

جدید غرب میدانند. (سحاب، ۱۳۹۴: ۴۰۹) این بیان سحاب که اساس طب جدید غرب، کتاب قانون پزشکی بوعلی سینا است، باتوجه به عملکرد غرب در شکل‌گیری طب نوین قابل پذیرش نیست

نتیجه‌گیری

در این مقاله ویژگی‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری ابوالقاسم سحاب تفرشی مورد پژوهش و بررسی قرار گرفت. سحاب یک نویسنده عصر پهلوی اول و قسمتی از عصر پهلوی دوم (۱۳۳۵) است که با نگاهی تجدد خواه (البته تاجایی که با اسلام تعارضی نداشته باشد) و با حفظ دیانت اسلام و مذهب تشیع به نگارش بیش از هفتاد اثر پرداخته است. مهم‌ترین دستاوردهای این پژوهش را می‌توان به شرح ذیل طبقه‌بندی کرد:

۱- در تاریخ‌نگاری بیشتر به تاریخ اسلام به ویژه تاریخ ائمه اطهار (زندگانی هشت امام را می‌نگارد، که عمرش کفاف اینکه زندگانی همه دوازده امام به قلم بکشد، نمی‌دهد) پرداخته که به صورت شرح حال نویسی است. وی در انتخاب منابع عصر اسلامی با محوریت کتب شیعه، از منابع اهل تسنن نیز در تدوین آنها استفاده کرده است. البته قابل ذکر است که سحاب درگزینش روایات از منابع اهل سنت ایدئولوژی شیعه‌گرایی بر وی حاکم است.

۲- سحاب در بیان وضعیت تاریخ معاصر ایران، شیوه تاریخ‌نگاری به صورت وقایع‌نگاری با بیان تاریخ روز شمار دارد، از جمله: تاریخ خجسته و تاریخ مدرسه عالی سپهسالار. در تاریخ خجسته به دور از نگاه شخصی خود وضع موجود اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه را بیان می‌کند. وی در ضمن بیان تاریخ روز شمار عصر پهلوی اول در ذیل زندگینامه خود، کمترین تحلیل را ارائه می‌دهد و صرفاً وقایع را نقل می‌کند، به جز در مواردی استثنایی که حکومت با دخالت بی‌مورد باعث نقض قانون و آسیب دینی می‌شود، مانند کشف حجابی که در ۱۳۱۴ به دستور رضا شاه انجام می‌شود که سحاب در کتاب مذکور به صراحت مخالفت خود را بیان می‌کند.

۳- اصلی‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگری سحاب توجه به تاریخ اسلام و تاریخ تشیع است. سحاب در علت تألیف کتب تاریخ ائمه اطهار به ارادت خاص به ایشان اشاره دارد و اینکه بتواند قسمت کوچکی از حق پیشوایان دینی خود را ادا کند. وی در کتب مذکور توجه ویژه به معجزات امامان دارد. توجه به اقدامات فکری فرهنگی نیز از ویژگی‌های تاریخ‌نگری سحاب است اولین کتاب که در تاریخ زندگانی امامان شیعه می‌نگارد، کتاب تاریخ عصر جعفری است چون امام صادق (ع) شخصیتی فکری فرهنگی

است. سحاب در بیان تاریخ معاصر و تاریخ اسلام دارای یک نگاه جهانی است و همزمان به اخبار کشورهای اسلامی و کشورهای همسایه ایران نیز دقت ویژه‌ای دارد. وی به بحث آموزش توجه داشته و چهار کتاب درسی عصر خود را نوشته است که از میان این کتب درسی به آموزش تاریخ توجه خاصی دارد.

۴- سحاب در میان مورخان هم‌عصر خود از یک ویژگی متمایز برخوردار بود. وی در عصری که باستان‌گرایی و ناسیونالیسم به اوج خود رسیده و انگیزه‌های ضد اسلامی رواج چشمگیری یافته بود و حکومت وقت نیز حامی این انگیزه‌ها بود، با حفظ اصول اسلامی و توجه به دیانت اسلام و مذهب تشیع، پیشرفت و تجدد خواهی را تاجایی که با آن اصول اسلامی مذهب تشیع در تعارض نباشد، می‌پذیرفت، اما در عین حال، همواره در آثارش برای اسلام و تشیع اهمیت خاصی قائل بود.

کتابنامه

- اصفهان، سید محمد (۱۳۳۱). بیداری امت در اثبات رجعت، ترجمه ابوالقاسم سحاب، تهران، کتابفروشی و چاپخانه محمدعلی علمی.
- بختیاری، محمد (۱۳۹۲). تاریخ نگری و تاریخ نگاری عبدالحسین زرین کوب، تهران، امیرکبیر.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۵۴). تاریخ در ترازو، تهران، امیرکبیر.
- زکی، محمدحسین (۱۳۵۷). تاریخ نقاشی در ایران، ترجمه ابوالقاسم سحاب، تهران، چاپ سحاب.
- زمانی درمزاری، محمد رضا و سحاب، غلامرضا (۱۳۷۸). گوهر اندیشه؛ تاریخ زندگانی استاد ابوالقاسم سحاب، تهران، موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب.
- زنجانی، مجتهد (۱۳۱۷). تاریخ قرآن، ترجمه ابوالقاسم سحاب، تهران، چاپخانه شرکت مطبوعات.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۰۵). تاریخ ایران برای سال پنج و شش ابتدایی، تهران، گنجینه سحاب بنیاد علمی فرهنگی سحاب (نسخه خطی).
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۱۲). تاریخ مفتاح الاعلام؛ در تراجم احوال پیشوایان و مشاهیر و اخبار عالم اسلامی، تهران، نسخه دیجیتالی کتابخانه مجلس، ج ۱ (نسخه خطی).
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۱۷). فرهنگ خاورشناسان، در شرح حال و خدمات دانشمندان ایران شناس مستشرقین، تهران، شرکت طبع کتاب.

- سحاب، ابوالقاسم (فروردین ۱۳۲۳). «پزشکان پیشین؛ اسلام و ایرانیان در طب جدید»، مجله راه نو، ش ۱، ۱۳۲۳، صص ۲۳-۲۹.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۲۳-۱۳۲۸). تاریخ عصر جعفری یا زندگانی حضرت امام جعفر صادق علیه-السلام، تهران، چاپ دانش.
- سحاب، ابوالقاسم (بهمن ۱۳۲۶). «قیافه اسلام در نقاط مختلف جهان: قیافه اسلام در یوگسلاوی»، مجله نور دانش، ش ۲۰، صص ۴۶-۴۸.
- سحاب، ابوالقاسم (اسفند ۱۳۲۶). «قیافه اسلام در نقاط مختلف جهان؛ قیافه اسلام در دمشق»، مجله نور دانش، ش ۲۶، صص ۵۶-۵۸.
- سحاب، ابوالقاسم (تیر ۱۳۲۷). «روح دیانت در اسلام» مجله نور دانش، ش ۴۱، صص ۵۳-۵۵.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۳۰). زندگانی حضرت موسی بن جعفر علیه‌السلام، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی، ج ۱.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۳۴). زندگانی حضرت ابی عبدالله الحسین علیه‌السلام، تهران، چاپ دانش.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۳۴). زندگانی حضرت امام حسن مجتبی علیه‌السلام، تهران، نسخه دیجیتالی کتابخانه مجلس (نسخه خطی).
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۳۴). زندگانی حضرت موسی بن جعفر علیه‌السلام، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی، ج ۲.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۳۴). سرور الفواد یا زندگانی حضرت امام جواد محمد بن علی تقی علیه‌السلام، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۶۵). فلسفه و اسرار حج؛ همراه با مناسک حج علامه حلی، تهران، چاپ سحاب.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۶۷). زندگانی حضرت امام علی نقی علیه‌السلام، تهران، چاپ سحاب.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۶۹). زندگانی حضرت امام حسن عسگری علیه‌السلام، تهران، چاپ سحاب.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۷۳). تاریخ معاصر ایران؛ از تأسیس سلسله پهلوی تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران، موسسه انتشارات عطایی، ج ۲.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۸۹). تاریخ زندگانی شاه عباس کبیر، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی.
- سحاب، ابوالقاسم (۱۳۹۴). تاریخ خجسته، تهران، نشر دنیای جغرافیای سحاب.

سحاب، غلامرضا (۱۳۹۴). زندگی و آثار و زمانه استاد ابوالقاسم سحاب تفرشی، تهران، نشر دنیای جغرافیای سحاب.

سحاب، غلامرضا (۱۳۹۶). یادگار سحاب، تهران، نشر دنیای جغرافیای سحاب.

سلیمانی، میثم و احمدوند، فاطمه (۱۴۰۰). «ابوالقاسم سحاب تفرشی و توجه به فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی»، نشریه علمی علم و تمدن در اسلام، س ۲، ش ۷، صص ۴۲-۵۵.

علامه، مظفر (۱۳۲۹). السقیفه، اختلاف در تعیین خلیفه، ترجمه ابوالقاسم سحاب، تهران، کتابفروشی اسلامی،

میرزا، صالح (۱۳۸۱). تاریخ نگاری و فلسفه تاریخ در ایران، تهران، سپهر.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی